

Inhoud

Voorwoord 9

DEEL I 1905-1926 – Jeugd in Nederlands-Indië en studie 13

- 1 1905-1912 – Kindertijd in Nederlands-Indië 15
- 2 1912-1919 – Schoolleven op Sumatra, in Rotterdam en op Java 24
- 3 1919-1926 – Leren van het leven; Java en Nederland 42

DEEL II 1926-1947 – Heilpedagogie, Psychiater Zonnehuis 73

- 4 1926-1933 – Intense gewaarwordingen en ontmoetingen 74
- 5 1933-1940 – Werken vanuit gemoed en verstand 119
- 6 1940-1947 – Tweede Wereldoorlog – uitdagingen en uitputting 182

DEEL III 1947-1968 – Bedrijfsleven 207

- 7 1947-1954 – Nieuwe taken 208
- 8 1954-1961 – Leeropdracht 221
- 9 1961-1968 – Antroposofie in de samenleving 254

DEEL IV 1968-1989 – Vrije Hogeschool 283

- 10 1968-1975 – Een nieuw initiatief 284
- 11 1975-1982 – Bouwimpuls en levenslot 308
- 12 1982-1989 – Mens op de drempel 325

DEEL V 1989-1992 – Reflectie en geestelijk testament 351

- 13 Mensheidsperspectieven 352
- 14 Het oog van de naald 364
- 15 Over de redding van de ziel 370
- 16 Overlijden 382
- 17 De taal van het lot 386

Nawoord 397

Appendix 400

Biografisch overzicht 407

Uitvoerige inhoudsopgave 409

Aantekeningen 417

Publicaties 446

Motto's

De uiterlijke biografie kan een ander schrijven
De innerlijke biografie kan alleen zelf (gedeeltelijk) uitgesproken worden¹

Ik geloof dat het voor onze ontwikkeling van belang is
dat je vragen durft te stellen.

Want de vraag die brengt je op een weg,
die je op dingen brengt die anders zijn
dan het antwoord dat je aanvankelijk
dacht te kunnen geven.

Levensfasen – elke fase brengt een nieuw element.
Een nieuwe deur gaat open!

Drempelovergang, het oude bewaren – het nieuwe integreren.
Daardoor is elke fase geheel nieuw in het oude ingebed.

Drempels: 'de Wachter', het eigen hoger Ik!

Wat moet ik eigenlijk doen?
Het antwoord komt van buitenaf.

Een situatie – een vraag –
wakker zijn voor de 'kans'.

Elke fase gaat een nieuwe deur open!²

De studie van de mens is een studie met wijkende horizon.
Is men een stuk verder gekomen, dan blijkt dat de horizon
zich mee verplaatst heeft en een nieuw veld van problemen
zichtbaar geworden is.
Elke mensbeschouwing is een momentopname
van een beeld in ontwikkeling.³

Voorwoord

Deze biografie over Bernard Lievegoed verschijnt nu hij ruim dertig jaar geleden overleden is. Zijn geschreven werk heeft niet ingeboet aan actualiteit en wordt nog steeds in veel talen herdrukt.

In deze biografie laat ik Bernard zelf aan het woord. Ik heb ervoor gekozen om hem bij zijn voornaam te noemen. Al tijdens zijn leven kon ik hem vele malen ontmoeten en nu geruime tijd na zijn dood is dat niet minder geworden. Ik had tijdens het onderzoek en schrijven het geluk steeds het vertrouwen van zijn naasten en vrienden te mogen ontvangen, met wie ik al vele jaren verbonden ben. Daarnaast werd mij alle vrijheid gegeven om de nalatenschap door te werken die door Hildebrand Lievegoed, zijn jongste zoon, gered en geordend werd.

Ik wil hen allen van harte bedanken, als ook mijn lieve vrouw Ineke voor alle steun en advies. Ook gaat mijn dank uit naar Jaap Verheij voor het redigeren en opmaken van de tekst en Femke de Wolff en Corneel de Wilde van uitgeverij Christoffor voor het tot stand brengen van deze mooie uitgave. De financiële steun van de Stichting Lievegoed Archief was daarbij onontbeerlijk.

Het werd mij steeds duidelijker dat ik vooral Bernard zelf moest laten spreken. Daarbij had ik telkens de beleving dat Bernard zelf meelas en er plezier in had zijn notities, brieven, voordrachtnaschriften en boeken nog eens, samen met mij, door te nemen. De ervaring van een tere blijdschap doortrok mij steeds weer wanneer ik, naast mijn drukke beroepsleven, aan het werk ging.

De psychiater en auteur Peter Selg schreef over de taak van een biograaf:

Wanneer een biograaf begrijpt dat het er niet om gaat een onbekend leven te ver-objectiveren of te beoordelen, maar dat dit leven zelf tevoorschijn mag treden, de biograaf zelf terugtreedt en de ruimte voor de biografie geopend wordt, zodat het voorbije leven zelf begint te spreken. De citaten van de overledene zijn dan niet aangehaald of beschreven, het zijn geen documenten of bewijzen, maar zij worden tot ervaring – niet als duiding – maar als de ervaring van het voorbije leven zelf. Wat daarbij begint te spreken is de waardigheid van de enkeling, in zijn unieke bestaan, in zijn bijzondere taal.⁴

Schrijven over Bernard Lievegoed is een avontuur. Het is het leven van een antroposoof die binnen de Nederlandse samenleving zijn sporen naliet en al tijdens zijn leven grote maatschappelijke invloed had. Daarbij verhulde hij nooit dat hij als arts, hoogleraar en organisatieadviseur zijn verankering had in de antroposofie zoals Rudolf Steiner (1861-1925) deze ontwikkelde en die nog steeds wereldwijd haar vruchten draagt in de vrijescholen, biologisch-dynamische landbouw, geneeskunde en architectuur.⁵

Een leven in ontwikkelingsfasen van zeven jaar

Tijdens het werk aan deze biografie werd mij duidelijk dat het leven van Bernard Lievegoed heel goed vanuit levensfasen van zeven jaar te benaderen is. Bernard Lievegoed zelf onderzocht deze perioden van zeven jaar in zijn veel gelezen studies *De ontwikkelingsfasen van het kind* en *De levensloop van de mens*. Hij schrijft:

De oudste indeling die op onze westerse cultuur invloed heeft, is de Griekse indeling in hebdomadaires, in tien fasen van zeven jaar. ... Ook Steiner gaat uit van tien zevenjaarperioden in de ontwikkeling; drie maal zeven jaar voor de lichamelijk-psychische ontwikkeling; drie maal zeven jaar voor de eigenlijke psychische ontwikkeling; drie maal zeven jaar voor de ontwikkeling van de geest. ... Met 63 jaar zijn de ontwikkelingstrappen doorlopen en heeft de mens nog een tiende zevenjaarperiode om deze te consolideren. Met 70 jaar is hij dan in staat de vruchten van zijn leven te plukken en aan de gemeenschap terug te schenken. Het zijn mijlpalen, gemiddelde ideale afstanden, waaromheen zich de individuele ontwikkeling beweegt.⁶

Het rijke leven van Bernard Lievegoed omvatte ruim vier keer 21 jaar. Deze biografie zal dan ook het leven van Lievegoed beschrijven in ruim twaalf fasen van zeven jaar.

Bernard ziet de overgang tussen de verschillende zevenjaarfases als drempelovergangen met nieuwe mogelijkheden en kansen. Kort maar krachtig sprak hij dit uit, tijdens een lezing, in de laatste jaren van zijn leven:

Elke fase brengt een nieuw element, een nieuwe deur gaat open. Het oude bewaren, het nieuwe integreren. Daardoor is elke fase geheel nieuw in het oude ingebed. Op de drempel van iedere nieuwe fase staat 'de wachter', het eigen hoger ik! Wat moet ik eigenlijk doen? Het antwoord komt van buitenaf. Een situatie – een vraag – wakker zijn voor de 'kans'.⁷

In deze biografie laat ik zien hoe Bernard uitermate creatief omgaat met zijn 'levensdrempels' en twaalf keer steeds weer de nieuwe vragen en mogelijkheden kon waarnemen en oppakken. De grote perioden van 21 jaar (drie keer zeven jaar) blijken tot aan zijn 84ste levensjaar steeds een overkoepelend levensthema te hebben. Bernard werd echter 87 jaar. De laatste drie jaren van zijn leven brachten nog een enorme verrijking doordat hij zijn eigen biografische motieven in nieuwe publicaties kon interpreteren en verdiepen.

DEEL I

1905-1926

JEUGD IN NEDERLANDS-INDIË EN STUDIE

Bernard als baby op schoot bij zijn moeder met twee bedienden en zijn vader in 1905.

Bernard in de tuin ca. 9 maanden oud met speelgoedschapen.

HOOFDSTUK 1 1905-1912

Kindertijd in Nederlands-Indië

Geboorte

Bernard Cornelis Johannes Lievegoed werd geboren in Indonesië, het toenmalige Nederlands-Indië, op 2 september 1905 in de havenstad Medan op het eiland Sumatra. Hij was het eerste kind van Anton Lievegoed en Marie Lievegoed-van Buren Schele.

Vader Anton werkte sinds 1901 als Nederlandse redacteur van de krant *De Sumatra Post* in Nederlands-Indië. Het huwelijk vond plaats op 30 juli 1903 in Amsterdam zonder Anton. Marie trouwde met de handschoen, weliswaar in een prachtige bruidsjurk en met een huwelijksfeest!⁸ Anton was al vooruitgereisd naar Sumatra om alles in orde te maken, de jonge bruid reist hem achterna. Per schip bereikt zij eind 1903 haar geliefde echtgenoot in het tropische Medan. Een kleine twee jaar later wordt in de septembermaand hun zoon Bernard geboren.

Na de geboorte van Bernard schrijven de nieuwe grootouders in Rotterdam dat ze heel blij zijn met hun kleinzoon, maar ‘waarom schrijven jullie niets over de kleur van de haren, zijn ze soms rood?’⁹ En inderdaad, zijn haar was rossig en zou zijn hele jeugd een opvallend kenmerk blijven.

Wereldsituatie in 1905

De geboorte van Bernard aan het begin van de twintigste eeuw viel samen met een snel veranderende wereld op het gebied van techniek en industriële ontwikkeling.

Op 5 september, drie dagen na zijn geboorte, vond de beslissende slag plaats in de eerste grote oorlog van de twintigste eeuw en verloor Rusland de Russisch-Japanse Oorlog. Geheel nieuwe technieken waren tijdens deze oorlog ontwikkeld, zoals het gebruik van het machinegeweer, de telefoon en observatieballonnen. De radio werd gebruikt door de Russen, die twee radio-bedrijven opstartten en twaalf radio's in gebruik namen.

Bernard zou zijn hele leven gefascineerd blijven door de nieuwste technische inzichten en ontwikkelingen.

Maar ook in Nederlands-Indië dreigden er grote veranderingen. Er was steeds meer onrust en verzet tegen de misstanden op de plantages en de uitbuiting in de Nederlandse kolonie. Op de noordpunt van Sumatra voerden de Nederlandse commando's een hevige guerrillastrijd tegen de islamitische verzetsbeweging met aan het hoofd Tjoet Nja Dinh.¹⁰ Zij stamde uit een adellijke familie. Samen met de commandant Prang Laot Ali en een leger van driehonderd getrouwen hield ze het zes jaar lang vol in de jungle. Fysiek had Tjoet Nja Dinh zwaar geleden onder de ontberingen, altijd op de vlucht voor de vliegende colonnes van het Korps Marechaussee. Ze leed aan reumatiek en een erfelijke ziekte waardoor ze zo goed als blind was geworden. Prang Laot Ali gaf, uit medelijden voor haar, haar verblijfplaats door aan de Nederlanders, op voorwaarde dat er geen geweld zou worden gepleegd.

Op 4 november 1905, twee maanden na de geboorte van Bernard, werd zij in Atjeh gevangengenomen, een poging tot zelfmoord mislukte. Ze werd in een draagstoel weggevoerd en leefde nog 4 jaar als een vorstin in ballingschap.

Medan

Medan, Bernards geboorteplaats, lag in het sultanaat Deli en was een 1.820 km² grote staat in het noordoosten van Sumatra, die grensde aan Atjeh. Deli werd opgericht in 1630 en verkreeg in 1861, door Nederlandse interventie, de onafhankelijkheid van Atjeh. Er lagen grote tabaksplantages op vruchtbare vulkanische grond. In 1863 begon Jacob Nienhuys de eerste tabaksplantage. De bekende Deli-tabak, die in Amsterdam op de markt werd gebracht, werd populair in Nederland. De tabak was erg goed en de plantages rondom Medan werden enorm uitgebreid.

Koelieordonnantie, penale sanctie, nieuwe vorm van lijfeigenschap

De plantage-eigenaren waren intussen schatrijk geworden ten koste van de koelies die ze voor het plantagewerk uit Java hadden gehaald. Om hen onder de duim te houden, vaardigde het gouvernement van Nederlands-Indië de koelieordonnantie uit, waarin strafrechtelijke bevoegdheden werden overge-

Oude schoolplaat van tabaksplantage op Sumatra.

dragen aan de plantagehouders. Zo ontstond in feite een nieuwe vorm van lijfeigenschap, al was er formeel sprake van arbeidscontracten.¹¹

De penale sanctie was een onderdeel van de koelieordonnantie van 1880 en bepaalde dat een planter zijn koelies onbeperkt strenge straffen mocht opleggen die hij zelf geschikt vond, inclusief boetes. Afranseling werd erg gewoon op de plantages. De opzichters waren van mening dat zonder deze afranselingen de ‘domme en onwillige’ koelies niet aan het werk te krijgen waren. De vrouwelijke koelies werden eveneens onmenselijk behandeld. Rond 1900 kwam er veel kritiek, maar de sanctie werd pas in 1931 afgeschaft.¹²

Bernard zegt hier later over:

Mijn vader is van grote betekenis geweest voor mijn innerlijke ontwikkeling. Zijn leven lang heeft hij gevochten tegen de uitwassen van het kolonialisme. In Medan streed hij tegen de mentaliteit van de heren van de tabaksplantages. Een diepe indruk maakte op mij zijn gevecht tegen de zogenaamde penale sanctie. De Javaanse koelies werden op Java geronseld. Zij moesten een kruisje op een stuk papier zetten. Later bleek dan dat zij voor tien jaar